H. Cowan

Atjèhs bhu, buga

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 119 (1963), no: 4, Leiden, 401-405

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

ATJÈHS BHU', BUGA

In mijn „Aanteekeningen betreffende de verhouding van het Atjèhsch tot de Mon-Khmêr-talen”¹ heb ik in § 16 gewezen op het feit, dat verscheidene Indische leenwoorden in het Atjèhs de eindvocaal missen, waarop hun stam in het Sanskrit uitgaat, en die in talen als het Maleis in dezelfde woorden wel optreedt. Anders dan Snouck Hurgronje, die op grond van de vergelijking van die woorden met het Maleis meende dat dit verschijnsel duidde op een krachtig accent op de voorlaatste lettergreep dat het Atjèhs in een vroegere periode zou moeten hebben gekenmerkt,² zocht ik de verklaring in ontlening in een oudere periode door het Atjèhs aan een Indisch dialect, een Prakrit, dat reeds de slotvocaal van zulke stammen had afgeworpen. „Dit kan men zich”, zo schreef ik, „b.v. zoo denken, dat de volken, die deze talen spraken en die reeds zeer vroeg onder den beschavenden en bekerenden invloed van Indiërs geraakten, reeds dadelijk ook uit de *gesproken* taal der nieuwe cultuurbrengers woorden overnamen, naast die welke met de gewijde litteratuur meekwamen in hun Sanskrit-vorm”. En ik wees in dit verband op de soortgelijke behandeling van Indische leenwoorden in het Tjam en de Mon-Khmêr-talen, alsmede op Brandes’ opmerking, volgens welke de Sanskrit-woorden in het oudste voor ons bereikbare Oud-Javaans de indruk maken van op het gehoor te zijn overgenomen.

Bij mijn bestrijding van de mening van Snouck Hurgronje legde ik er derhalve de bijzondere nadruk op, dat de hier bedoelde woorden alle of bijna alle *Indische leenwoorden* zijn. Het enige, waarvan ik, wat de Indische herkomst betreft, minder zeker was, is het woord, dat in zijn beide vormen boven dit artikel vermeld staat. Die tweelingvormen, welke het met een aantal andere dergelijke leenwoorden gemeen heeft,³ worden gekenmerkt door resp. het verlies van de eind-

¹ In dit tijdschrift, dl. 104 (1948) pp. 429-514.

² Zoals men weet, legt het hedendaagse Atjèhs een zwaar accent op de laatste lettergreep.

³ B.v. *bheuë*, „deel”, naast *bagi*, „deel, delen”; *dhöy*, „stof” (< **dhul*), naast *duli*, „majesteit” (d.w.z. „stof der koninklijke voeten”); *bhöm*, „familiegraf”, naast *bundö*, „aarde”; *mandih* (< **manus*), „orang utan”, naast *ma’nusia*, „mens”; enz.

vocaal maar behoud van de aspiraat bij de initiële consonant, en behoud van de eindvocaal maar verlies of afscheiding van de aspiraat. Zoals ik indertijd schreef, mag men de vormen met eindvocaal misschien aan Maleise invloed toeschrijven.

Het Indische prototype zou dus zoiets als **bhuga-* of **bhūga-* moeten zijn, en ik dacht daarom vragenderwijs aan Skr. *bhoga-*, „genieting, voedsel”, dat behoort bij de stam *bhuj-*, „genieten, eten”, en terug te voeren is op een $\sqrt{*bhug-}$ (met korte *u* en zuiver velare *g*). Maar terwijl dit v.w.b. Atj. *buga* formeel mogelijk zou zijn (vgl. b.v. Mal. *tjoba*, in het Atj. ontleend als *tjuba*; Mal. *tolak* = Atj. *tula*³), is het dan niet duidelijk, waarom de andere Atjèhse vorm *bhu*³ en niet **bhō*³ luidt, welke laatste naar Atjèhs taaleigen eerder te verwachten zou zijn, zelfs al was de oorspronkelijke klinker een *u* (vgl. Atj. *bhōm* < Skr. *bhūmi-*; Atj. *thōn* = Mal. *tahun*; Atj. *brō*³ = Mal. *buruk*).⁴ Bovendien, en dit is het ernstigste bezwaar, is er dan wel een zeer groot betekenisverschil tussen het ontleende woord en zijn bron: *bhu*³, *buga* is volgens Snouck Hurgronje „een boomsoort”, volgens het woordenboek van Van Langen „naam van een boom”, die blijkens het woordenboek van Kreemer tot de Euphorbiaceae behoort, en volgens het grote woordenboek van Djajadiningrat „naam van een struik... (Mal. *belatoeng*)”.⁵

Er is echter een Indo-Europese groep van wortels of wortelvarianten gereconstrueerd, waardoor, althans ten dele, boomnamen worden aangeduid, en waarmede het Atjèhse woord verband kan houden. Over de onderlinge fonetische en semantische verhoudingen tussen die wortels of varianten bestaat geen communis opinio. Volgens sommigen kan men op een IE **bhā(u)ǵ-/ *bhūǵ-* (met lange klinker en/of diftong en met palatale *ǵ*) terugvoeren Lat. *fāgus*, „beuk”; Grieks *φῆγος* (Dorisch *φᾶγος*), „e.s.v. eik”; Oudeng. *bóc*; Oudnoors *bōk*; Oudhgd. *buohha*; Middelned. *boeke*; Ned. *beuk*; enz. (alle met de betekenis „beuk”), zowel als Koerdisch *būz*, „iep, olm”; Russ. *buzinā* en (dial.) *boz*, „vlier”. Deze woordengroep is o.a. gebruikt als — niet geheel overtuigend — argument bij de pogingen tot bepaling van het stamland der Indo-Europees sprekende volken, omdat hij zou aantonen, dat het stamland ten westen van de grens van het voorkomen

⁴ De homonymie met Atj. *bhō*, „hartklopping”, kon geen beletsel zijn, daar de frequentie hiervan gering is, en het bovendien meestal verdubbeld optreedt.

⁵ De woordenboeken vermelden alle slechts de vorm *buga*. Voor *bhu*³ zie C. Snouck Hurgronje, „Studiën over Atjèhsche klank- en schriftleer” (*TBG*, 35, 1892, p. 436 = *Verspr. Geschr.*, 5, p. 242).

van de beuk zou liggen.⁶ Volgens anderen mag men, ondanks IJsl. *beyki*, „beuk(enbos)” (en misschien ook *baukr*, „buchsboom”?), **bhāg-* (*ġ* ?) niet afleiden van **bhāuġ-*, en Koerd. *būz* en Russ. *boz* niet vergelijken met de groep van Lat. *fāgus*, Gr. *φηγός* enz., welke op **bhāg-* teruggaat.⁷ Deze groep van Lat. *fagus* enz. wordt dan tevens in verband gebracht met Gr. *φayeiv*, „eten”, waarbij men ook betreft Skr. *bhaj-*, „verdelen, (mediaal) deel hebben aan, gebruik maken, genieten van”; met de substantiva *bhaga-*, „geluk, lot”, *bhāga-*, „deel” (vgl. Atj leenwoord *bheue*, „deel”), e.a., die tot basis hebben een *√*bhag-* (met korte klinker en zuiver velare *g*).⁸ Daarentegen zouden Russ. *buzina* (ook *buz*) en *boz*, „vlier”, moeten worden teruggevoerd op IE prototypen met palatale *ġ* en resp. met een *u*-tweeklank en een korte *u*.⁹ Maar voor het Iraanse (Koerd.) *būz*, „iep, olm”, moet weer een lange klinker of diftong als basis worden aangenomen, terwijl hier voor wat betreft de **g* — en dit punt is, naar ik meen, in deze reconstructies nimmer naar voren gekomen — niet noodzakelijkerwijs een palatale *ġ* behoeft te worden ondersteld, indien men aanneemt, dat hier een suffix met frontvocaal volgde. Immers in het Indo-Iraans, anders dan in het Slavisch,¹⁰ heeft de IE zuiver velare *g* zich secundair gesplitst in twee groepen, waarvan de ene zich als velaar heeft gehandhaafd (Nieuw-Iraans *γ*), maar de andere onder combinatorische invloeden is gepalataliseerd tot de affricaat *ĵ* (Nieuw-Iraans *z*).

Uit het Sanskrit is, voor zover ik heb kunnen nagaan, geen aan het Koerdische *būz* beantwoordend woord met als betekenis een boomnaam bekend. Maar er moet ook in de Indische afdeling van de Indo-Iraanse groep een vergelijkbaar equivalent hebben bestaan, zoals het

⁶ Zie b.v. H. Krahe, „Sprache und Vorzeit”, 1954, pp. 31 en 75. Het argument is hierom niet overtuigend, dat het daartoe volledig zou moeten vaststaan, dat ook de oorspronkelijke betekenis van de IE wortel(s) „beuk” was en niet een andere boomnaam.

⁷ Zie Franck—van Wijk's Etymologisch Woordenboek der Ned. Taal en het Supplement daarop, s.v. „beuk”. En vgl. ook R. C. Boer, „Oergermaans Handboek”, 1924, § 32 en 41.

⁸ Zie b.v. Boer, o.c., § 32, 41 en vooral 132; J. de Vries, „Etymologisch Woordenboek”, 1958 en 1959, s.v. „beuk”; het Sanskrit-Engels woordenboek van Monier Williams, s.v. *bhaj-*; e.a.

⁹ A.G. Preobrazhensky, „Etymological Dictionary of the Russian Language”, 1951, s.v. *buzina*; H. Bräuer, „Slavische Sprachwissenschaft”, I, 1961, §§ 30 vv., 49 en 55. Vgl. ook Franck—Van Wijk, o.c., s.v. „beuk”.

¹⁰ Ook in het Slavisch heeft wel een soortgelijke secundaire splitsing plaats gehad, maar onder enigszins andere omstandigheden en op andere wijze, die hier niet ter zake doen.

Atjêhse leenwoord suggereert. Welke van de hierboven genoemde mogelijkheden komt of komen hiervoor in aanmerking? Uiteraard alleen die, welke fonetisch Atj. *bhu*², *buga* kon of konden opleveren; dus die met IE **u* (lang of kort) en zuiver velare **g*, omdat palatale **ġ* in het Sanskrit *steeds j* is geworden. Semantisch komen alleen in aanmerking die, welke een plant- of boomnaam aanduiden, en niet die met de betekenissen „genieting, voedsel, aandeel, geluk” enz. En het zijn nu juist deze laatste alleen, nl. de Sanskrit stammen *bhu*j-, waarbij het eerstgenoemde *bhoga*-, „genieting, voedsel”, behoort, en *bhaj*-, waarbij *bhaga*-, „geluk, lot”, en *bhāga*-, „deel”, behoren, die met zekerheid op wortels met velare *g* teruggaan. Maar semantisch komen zij dus niet in aanmerking voor de ontlening; *bhaj*- ook om zijn klinker niet.

Er is dan nog slechts één mogelijkheid, die aan de beide voorwaarden van fonetische en semantische aanvaardbaarheid voor de ontlening voldoet. Dat is het hierboven geopperde alternatief voor de basis van Koerd. *būz*, nl. dat hier *z* een zuiver velare **g* kan vertegenwoordigen, indien in het Iraans een suffix met frontvocaal volgde. Dit laat zich aldus voorstellen, dat in het Indo-Iraans twee vormen voorkwamen resp. met velaar gevolgd door suffix met achterklinker, en met palataal gevolgd door suffix met voorklinker, waarvan het *Iraans*, althans het *Koerdisch*, de laatstgenoemde, maar het *Indische* prototype, waaraan Atj. *bhu*², *buga* is ontleend, de eerste bewaarde. Deze onderstelling vindt een parallel in het feit, dat b.v. uit Oudeng. *bóc* naast *bēce* (Nieuw-Eng. *beech*) en Middelned. *boeke*, Fries *boek* naast Ned. *beuk*, en misschien ook uit IJsl. *baukr* naast *beyki* blijkt, dat ook binnen het Germaans twee verschillende vormen bestonden, waarvan de tweede een *i* in het suffix had.¹¹ Maar dit impliceert, dat ook reeds in het IE, ongeacht het suffix, twee grondvormen met velare **g* en met palatale **ġ* naast elkander bestonden, omdat de Russische *z* in *buz(ina)* en *boz* alleen uit deze laatste kan zijn ontstaan. Schematisch kunnen wij dit als volgt weergeven¹²:

¹¹ Zie b.v. het Woordenboek der Ned. Taal, s.v. „beuk”, en Preobrazhensky, l.c. Dit pleit misschien toch ook wel voor een samenbrengen van verschillende, zo niet al dezer wortels of varianten.

¹² In **bh(ə)ǵg(ʰ)*- duid ik met *ə* aan, dat het gaat om het eerste element, ongeacht van welke aard, van een *u*-difftong, omdat immers alle IE difftongen met *u* als tweede element in het Slavisch tot *u* (**eu* ook tot *ju*) werden. Met *g(ʰ)* worden de twee varianten met velare *g* en palatale *ġ* bedoeld.

$$*bh(\text{ə})\check{u}g^{(1)} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} 1) \text{ Slav. buz(-ina)}; *b\check{u}z(-\check{u}) > \text{Russ. boz} \\ 2) \text{ Indo-Ir. } *b(h)\check{u}g(-a); \\ \quad \quad \quad *b(h)\check{u}j(-i) > \left\{ \begin{array}{l} a) \text{ Ind. } *bh\check{u}g(a) > \text{Atj.} \\ \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \text{bhu', buga} \\ b) \text{ Ir. (Koerd.) } b\check{u}z \end{array} \right. \end{array} \right.$$

Dat de woorden in het Russisch en Koerdisch (en in het Atjèhs) verschillende soorten bomen aanduiden, is hiertegen geen bezwaar: ook zij, die de groep van Lat. *fagus*, Gr. *φηγός* enz. scheiden van de Russische en Koerdische vormen moeten aanvaarden, dat Gr. *φηγός*, „e.s.v. eik”, een andere boom aanduidt, dan Lat. *fagus*, „beuk”, dat zij etymologisch daarbij betrekken.

H. K. J. COWAN